

Énekes-táncos böjti játékok Érpatakon

RATKÓ LUJZA

Érpatak 2201 lakosú¹ falu Nyíregyházától 22 km-re, délre. Lakosságának nagy többsége görög katolikus vallású, erősen hagyományörző. Az idősebbek még jól emlékeznek a húsvét előtti nagyböjt szigorú előírásaira, így a tánctilalomra is. Az egyház ui. tiltotta nagyböjt idején a hangos mulatozást, a táncot, a fiatalság szórakozását ilyenkor a különböző énekes-táncos játékok, körtáncok jelentették. Mindig szabadtéren, utcán játszották őket, zenei kíséret nélkül, csak énekszóra. Nem táncnak, hanem játéknak számítottak. Dallamviláguk, egyszerű motívikájuk, a lánc- és körtáncműfajok különböző egyszerű formái (falumérő futás, kapuzó — bújós vonulás, párválasztó körtánc) egyaránt gyermekjáték jellegűvé teszik őket. „A történeti emléanyag, valamint a recens néprajzi adatok a lánc- és körtáncot igen gyakran rituális, szertartásos rendeltetésű táncnak mutatják.”² A magyar táncművészetben a „tavaszi falukerülések körtánca, a májusfa és a szentivánnapi tűz körüli tánc, a menyasszony körüli rituális körtánc, a halottas táncok” azok, amelyekben leginkább tettenérhető a lánc- és körtáncok rituális funkciója.³ A gyermekjátékok, böjti játékok lánc- és körformái ugyanitt gyökereznek, az idő múlásával azonban rituális szerepkörük elhomályosult, s helyette a szórakoztatás, a „világi karakter” került előtérbe.⁴

A tavaszi játékok a magyar nyelvterület más vidékein is ismertek, elsősorban ott, ahol az énekes női körtánc, a karikázó is része a táncművészetnek: így a Dél-Dunántúlon és a Felföldön. E területeken a női körtánc mellett párválasztó körjátékok, „vonuló — kapuzó — kígyózó nyílt lánc- és körtánc formák” is megtalálhatók.⁵ A Felső-Tiszavidéken ezzel szemben nem a karikázó mellett, hanem a helyett élnek ezek a formák: „a karikázót a körécsárdás és a böjti párválasztó körjáték helyettesíti.”⁶ A Dél-Nyírségből eddig négy faluból: Balkányból, Bökönyből, Érpatakról és Geszterédre kerültek elő hajlikázásra, tavaszi játékokra vonatkozó adatok.⁷ Legerősebb hagyománya Érpatakon volt e böjti szokásnak, egé-

1 Szabolcs-Szatmár megye statisztikai évkönyve 1985. Nyíregyháza, 1986. 276.

2 Martin György: A magyar körtánc és európai rokonsága. Bp., 1979. 15.

3 Uo. 15.

4 Uo. 15.

5 Uo. 27.

6 Uo. 166.

7 Pesovár Ferenc: A magyar nép táncélete. Népművelési Propaganda Iroda, h. é. n. 33.

szen a felszabadulást követő évekig gyakorolták.⁸ Az 50 évnél idősebbek még jól emlékeznek a dalokra, játékokra. Az ő emlékezetükön — saját gyűjtéseimen — kívül a MTA Zenetudományi Intézete néptánc osztályának 2 filmje,⁹ hangzóanyagtarának érpataki gyűjtései,¹⁰ és kézirattárának ide vonatkozó néprajzi adatai¹¹ segítettek a szokás leírásában.

A játék a húsvét előtti böjthöz kapcsolódott: „A nagyböjti időszakba vót ez mindég, tavasszál. Alig vártuk, hogy menjék el a hó, mán kinn játszottunk az úton.”¹² Volt olyan papja a falunak, aki elnézte, hogy a fiatalok éneke felveri a nagyböjt csendjét, de volt olyan is, aki haragudott érte, különösen ha a misézésben is zavarta: „Megtörtént az is, hogy mikor ott a régi kistorony nélküli templom vót csak... a délutáni litániát tartotta ott az esperes úr. Hát ott a háta mögött van egy kis utca, oda lementünk, és ott megkezdtük a kört... hát elég ideges volt az esperes úr, otthagya a litániát, a görbe botot felkapta, lefutott, oszt közénk vágta! Visítva szaladtunk el! Nem tudta tartani a délutáni vecsernyét.”

A körjátékokat és a hajlikát már 7—8 éves kortól kezdődően, az iskolában kezdték járni a gyerekek. Egymástól, meg a nagyobbaktól tanulták el az énekeket, a tánc lépéseket. „A pulyák így az iskolába összefogóztak, oszt járták, de még akkor nem vót az divat, csak mán mikor egy kicsit nagyobb jányok vótunk, mentünk egy sarokba, oszt ott táncoltunk. Mentünk örömmel, mer a fiúk is jöttek utánunk!” Nem a gyerekek, hanem az eladósorba került lányok, legénysorba került fiúk játszották tehát elsősorban. Egészen a férjhez menésig, nősülésig részt vettek a fiatalok ezekben a játékokban, amelyek nemcsak jó szórakozást jelentettek számukra, hanem kitűnő alkalmat is nyújtottak az ismerkedésre, párválasztásra. Házasembereknek már nem illett ilyesmivel tölteni az időt, mégis előfordult néha, hogy egy-egy víg kedélyű, táncos kedvű fiatalasszony kiszökött az utcára a fiatalok közé játszani.

A játék ideje a vasárnap délutáni vecsernyétől sötétedésig tartott, esetleg hétköznap esténként is játszottak, ha volt rá idejük. A templomból hazamenve az ünnepi viseletből átöltöztek „kapkodóba”, abban mentek ki az utcára játszani. „Vót egy olyan kapkodó ruha; se nem hétköznapló munkásruha, se nem templomba való ruha — olyan táncra való ruha.” Néhány lány a kapuba kiállva, vagy az úton végig futva elkezdett énekelni, mindjárt gyűlni kezdett az utcabeli fiatalság. „Ha mán kettő elkezdett dalolni, mán meghallotta a másik, jött, aut meghallotta a harmadik, még nem vót akkor autózúgás a faluba, hogy ne hallják meg a nótát! Csoportosultunk össze. Akkor mán belekeveredtek a fiúk is. Vót itt több csapat, minden soron... hát ha nem is minden soron, mert nem vót meg minden soron a hozzá való fiatalság, akkor elment a legközelebbi csapathoz.”

Az 1. ének, a gyülekező nóta, a Nem megyünk mi messzire kezdetű volt, ezt énekelve futottak végig az utcákon mind többen csatlakozva a

8 MTA Zenetudományi Intézet Néptánc Osztályának kézirattára: Akt. T/638.

9 Ft. 917., Ft. 1035.

10 A dallamok nyilvántartási számát a kottamellékletben közlöm. A betűjelzet AP.

11 Betűjelzete Akt.

12 Saját gyűjtés. A későbbiekben ezekre külön nem hivatkozom.

sorhoz. Mikor már elegen gyűltek össze, és ki is fáradtak a futásban, akkor egy utcasarkon „kört fogtak”, ott játszottak egy darabig. Ha megtűnték, ismét a Nem megyünk-et énekelve elfutottak egy másik sarokig, ahol vagy körjátékot játszottak megint, vagy hajlikáztak. Így ment ez egész délután sötétedésig. „De mán este 8 órakor ám sipirc befele! Nem vót kimaradás! A mamák nagyon vigyáztak a jányokra!”

Most pedig nézzük játékonként, milyen dallamra mit jártak, hogyan, mit táncoltak!

I. Falumérő futás

A tavaszi falukerülő, falumérő futás helyi változata (Kottamelléklet 1. dallama). A futólépések ritmusa ♩-os, azaz minden szótagra jut egy lépés. „A lányok összejöttek, ilyen hosszú sorba beálltak kézfogva, és akkor elől ment egy erősebb, és akkor énekeltek: Nem megyünk mi... És akkor mentek szaladvást, akkor csatlakoztak a fiúk is, osztán akkor nagyokat vágott az első, az utolja... annak kellett nagyot szaladni! Még buktak is a jányok! Egyik utcából mentek a másikba.”

II. Kapuzás

A kapuzós — bújós vonulás, ill. esetünkben futás szintén általánosan ismert formája a böjti játékoknak (2. dallam). A játék lényege: két egymás mellett álló lány kezét fogva kaput tart, a többiek pedig kézfogással, hosszú sorban futva, nyolcasokat leírva bújnak át a kapu alatt. A futólépések ritmusa ♩-es.

III. Körjátékok

A 3—8. számú dallamokat általában a mellékletben közölt sorrendben éneklük egymás után, így egy nagyobb szerkezeti egységet, ciklust alkotnak. A játék nagyon egyszerű: rendszerint jobbra, az óramutató járásával egyező irányban sétálnak körben kézfogással. A sétalépések ritmusa ♩-es. A 4. dallam utolsó sorára (Hagy csörögjön ez a dió...) megállnak, és szintén ♩-es ritmusú tapssal, lábdobogással utánozzák a dió csörgését. Utána a kör sétál tovább, majd a 7. dallamtól kezdődően a 8. dallam végéig futnak ♩-es futólépésekkel. Az ének befejezése után mindenki gyorsan párt választ magának, aki pár nélkül marad, „a lesz a gúnárja”, az a körön belül marad. Ezután új nótát kezdve új játékkal folytatják, vagy: „Mikor ezt megunták, akkor megin kezdték, hogy Nem megyünk mi messzire, elmentek egy másik utcába, ott egy sarkon leálltak, az vót a hajlika.”

IV. Hajlika

Martin György írja az érpataki hajlika-dalokról: „A nyírségi hajlika-dallamok egy faluból származó sorozata mintegy keresztmetszetet ad a

böjti párválasztó körtáncdalok egységes, régies jellegéről: mind gyermekdalszerűek vagy régi dudanóták, új stílusú dal nem akad közöttük. Némelyik dallamban feltűnik a páros és páratlan ütemfajta ($2/4$, $3/4$), ill. a tetrapódikus és tripódikus dallamsorok proporciószerű keveredése.”¹³ A 10. dallam érdekessége, hogy számtalan, rövid sorokból álló versszak kapcsolódik hozzá, és ezeket egyvégtében, szünet nélkül éneklük. Az új strófát mindig a legjobb, legerősebb hangú lány kezdte, „amelyiknek a legnagyobb torka vót”, a többi meg mondta utána.

A hajlikára akkor került sor, amikor már kijátszották, kifutkározták magukat; „ez pihenős játék vót”. Körbe álltak, egy pár táncolt közepén. A körben állók „mondták kegyetlenül az éneket, és akkor majd várták, hogy következzen rájuk a tánc”. Ha hűvös volt az idő, vagy nagyon táncolhatnékja volt valakinek, akkor előfordult, hogy a körben is „illesztgették magukat, mozgolódtak a nótára”. Be is kiabáltak a táncolóknak: „engem vigyél!” vagy „vigyél mást is”.¹⁴ A körben táncoló pár sebesen forgott — mindig jobbra —, majd félfordulást jártak: „olyan ugrálósan erre is egyet, arra is egyet, szinte letoppantotta a lábát, mikor felet fordult”. A forgás fenthangsúlyos, de érdekes módon a 10. dallam ütemváltása és szünet nélküli éneklése ezt a hangsúlyt megváltoztatja: hol fent- hol lenghangsúlyos lesz a forgás. A félfordulóból négyet vagy hatot jártak, az elsőt mindig a forgás irányába, azaz jobbra. Utána vagy forogtak még egy darabig tovább, vagy a táncot abbahagyva az egyik kiment a körbe, a bent maradó pedig új párt választott magának és azzal táncolt tovább. Az állandó párcsere révén mindenki sorra kerülhetett. Általában fiú-lány táncolt egymással, de ha nem volt elég fiú, akkor két lány is járhatta együtt. Így hajlikáztak, míg meg nem unták, vagy rájuk nem sötétedett.

Összefoglalásul elmondhatjuk, hogy az érpataki böjti játékok szerkesztési részei annak a tánc- és játékhagyománynak, amely a magyar nyelvterületen a tavaszhoz, a nagyböjti időszakához kapcsolódik. Sajátosan délnyírséginek, e vidékre jellemzőnek csupán a hajlika-dallamok mondhatók. A későbbi kutatás feladata e szokás zenei és tánc szempontú elemzése, valamint földrajzi elterjedtségének pontos meghatározása a Nyírségben.

13 Martin i. m. 169.

14 Akt.: T/638.